

ИЗСЛЕДВАНЕ, ВЗРИВЯВАЩО ИДЕОЛОГИЧЕСКИТЕ

МИТОВЕ НЕ САМО В ЛИТЕРАТУРНОТО ПОЛЕ

РЕЦЕНЗИЯ¹

Михаела Илиева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“ (България)

RESEARCH THAT EXPLODES IDEOLOGICAL MYTHS, AND NOT JUST IN
LITERATURE

Mihaela Ilieva

University of Veliko Turnovo St. Cyril and St. Methodius (Bulgaria)

milieva2@abv.bg

Ще се чуди някога потомството ни на тоя литературен пасаж след 9 септември, а бъдещите критици ще има много да мислят как да го квалифицират.

Анонимен опозиционен наблюдател, 1945 г.

(Anonimen 1945)

И ще дойдат времена, когато любопитни поколения ще се опитат да видят какво е било. И сигурно върху белите полета на днешната литература някой ще напише: „Епоха на социалистическия реализъм – Не си губи времето“.

Георги Марков, 70-те години

(Markov 2015: 279)

Пророческите думи от 1945 г., потвърдени през 70-те години от Георги Марков, като че ли най-точно описват проблема, с който днес се сблъскват изследователите на българската литература и литературната ни история. Еднообразните, схематични и конюнктурни четива, наводнили литературния пазар през втората половина на ХХ век с „гнил и негоден баластър“ не са особено привлекателен терен за литературоведски

---

1 Angelova, M. Vzrivena literatura: Voenni prozi, partizanski razkazi, partiyini memoari. Sofiya: Nov balgarski universitet, 2022. [Ангелова, М. Взривена литература: Военни прози, партизански разкази, партийни мемоари. София: Нов български университет, 2022].

проникновения. Тяхната идеологическа обвързаност не само превръща хилядите художествени, мемоарни и исторически книги за антифашисти, партизани и ударници в сплав между партиен документ, реч на вожда и съветски художествен образец, но и блокира читателската рефлексия, изправяйки всеки, надзърнал в гъмжащите от лозунги страници, пред смислова и емоционална пустота.

Литературата на НРБ е може би най-обемната страница от историята на българската литература. И както отбелязва Мая Ангелова, „без да бъде внимателно прочетена с общи усилия, тази страница от нашето литературно минало няма да се затвори“ (с. 20)².

Изследователката не за пръв път се нагърбва именно с тази литературоведска задача. Двете ѝ монографии – „Българският производствен роман“ (2014) и „Взривена литература. Военни прози, партизански разкази, партийни мемоари“ (2022) са като двутомник или „диптих“, както ги определя Антония Велкова-Гайдарджиева (Velkova-Gaydardzhieva 2022: 3).

„Производственият роман“ носи предусещане, че Ангелова ще продължи да изследва темата, но от нейния зародиш. Защото производственият роман и неговият герой са наследници на ранните военни и партизански образи и сюжети. В следващите десетилетия положителният герой не само в соцреалистическата литература, а и в самото общество, трябва да има *правилна биография*, която включва сиромашки, работнически или *борчески* произход, както и редица подвизи и дела в името на партията. От историческа гледна точка през 50-те години войната е свършила, но идеологическото ѝ измерение се разгръща на нов терен – заводите, предприятията, кооперативите, в които също има масовост, мащабност, колективност и героични подвизи, пренесени директно от бойното поле в мирните пространства на родината. Милитаризираната лексика се обогатява с нови значения, а героите производственици се превръщат в длъжници на героите на партизанския роман. Те продължават да воюват на трудовия *фронт*, на културния *фронт* или на *фронта* на мира, под главното командване на литературния си официоз „Литературен фронт“.

Четейки двете монографии на Мая Ангелова, ще забележим обаче и една интересна реципрочна тенденция. Милитаризирането на производствените сюжети върви заедно с индустриализирането на ранните антифашистки и партизански образи, които в сърцевината си също са *производствени*, те са продукти от „поточната линия на

---

² В целия текст страниците с цитатите от изследването на Мая Ангелова са подадени в скоби.

нормативната естетика“ (Stankov 2005: 24–27) – точно чрез тях започва ударното производство на матрици и формули, на мащабно проектирани, но безсъдържателни, *кухи*, както ги описва изследователката, герои. Те торпилират традиционния дискурс още през втората половина на 40-те години, а отломките от силния *взрив* на традиционното писане се носят като фини прахови частици чак до края на НРБ (затова и Ангелова често препраща към текстове от последните десетилетия на Републиката).

Заглавието „Взривена литература“ може много точно да опише и процеса, който отваря „пропаст между преди и сега“ (с. 18). Първите следвоенни години, време, „минирано с резки идеологически маневри“ (с. 126), са представени като период, в който поради дефицит на хартия е отказано издаването на редица таланти автори, но въпреки това тогавашният читател се е чувствал „под обстрел“ (с. 55). Взет на мерник от „пропагандната рота“ писатели, изкарвали „ускорена школа по соцреализъм“ (с. 69) като дописници или военни кореспонденти във фронтовашката преса, на човека от втората половина на 40-те години е „вменено да забрави всичко добро, което помни, и да приеме всичко, което става без негово участие“ (с. 15). Именно вглеждането в несъответствието между агеографиите на *официалните* жители на голямото време и биографиите, предадени в архивите или публикувани след 1989 г., е едно от големите достойнства на книгата на М. Ангелова. На места изследването се превръща от литературна археология на периода в действена антропология, която „никога не забравя екзистенциалния залог – човешкото измерение на всяко писане, четене и безмълвие“ (задната корица на книгата).

Фигуративният език на изследователката, съчетан с теоретична прецизност и концептуалност, допринася за четивността на научния труд, за лекотата, с която се възприема тежката тематична и проблемна обремененост на литературата от периода на НРБ. М. Ангелова впечатлява не само с богатите и разнообразни източници и препратки, но и със сгъстените глави (с въздействащи поанти), в които поднася множество модели, примери и образци, огледани диахронно, в плътна контекстуална мрежа и аналитична проникновеност.

Не е малко и постигнатото чрез метода на *взаимно четене* – архивни документи, коментари, художествени текстове се оглеждат внимателно, за да се изгради представата за дирижиран процес, в който „романите стават документи“ и обратното – „голямата истина“ е литературно драпирана, защото без романтична украса тя заплашва да пропука историческия канон. Разнищвайки митовете за „всенародно въстание“, *Девети септември*, „Отечествената война“ (битуващи и днес в съзнанието на поколения българи), изследователката достига до сърцевината на соцреализма, който е пропит с

„панически страх от автентични разкази и от недоотворени архиви“ (с. 140). Така дискурсивният образ на реалността едновременно фалшифицира миналото, торпилира настоящето и минава бъдещето, постигайки състояние, което Вацлав Хавел определя като *живот в лъжа* (Havel 2017: 27).

Не само „упорстващ изследователски стоицизъм“ (Velkova-Gaydardzhieva 2022: 3) демонстрира изследването на М. Ангелова, но и изразителен ангажимент към съвременните травми на обществото ни. Без тези етични екстраполации, импулсиращи литературоведското перо, самото занимаване с шаблонните, скучни, досадни и често абсурдни соцреалистически творби, би могло да се нарече *мазохизъм*. Впрочем точно така се казва и една от частите на книгата – „Соцреализъм и мазохизъм“.

Първата част на монографията е посветена на най-дългия ден в литературата на НРБ – *Девети септември*. Той е изобразяван като *обикновен, страшен, делничен, баталистичен*, но Девети най-вече е митологизиран. Започва още през пролетта на 1941-а (понякога още през 1918 г. или 1923 г.) и сякаш няма край. Изследователката показва, че, изчистен от конкретика и митологизиран, Девети може да послужи за всичко, както и да затъмни проектите за по-добър свят на различни интелектуалци, на обществени и политически групи извън комунистическата общност, които също са лицата на антифашизма през първите следвоенни години.

Във втората част – „Бойни полета – литературни маневри“ е подробно проследен механизмът на изграждането на митологемата „Отечествена война“ и моделирането ѝ в белетристиката. През 1945/1946 г. овластените нови и преобразени писатели като Павел Вежинов, Иван Мартинов, Ст. Ц. Даскалов, Димитър Ангелов, Харалан Русев задават соцреалистическата норма в отразяването на класовия образ на „най-справедливата война“, а Йордан Вълчев, наречен от Ангелова „стоически реалист“ заради книгата си „Боеве“, е обвинен, че *изкривява физиономията на войната*. Погромът над книгата и над нейния автор е един от най-ранните литературноисторически *случаи* в историята на литературата на НРБ.

В предпоследната част на монографията си обаче Ангелова реконструира и един неизследван до сега случай от първите години на НРБ. Публикуването в една и съща година (1948) на партизанската новела на Емилиян Станев „В тиха нощ“, която е сред малкото творби, странящи от догматичната норма, и на *правоверния* соцреалистически разказ „Писмо“, публикуван в „Работническо дело“, който има същата тема, според авторката е литературноисторически *инцидент*, който показва как жонглирайки с

ИЗСЛЕДВАНЕ, ВЗРИВЯВАЩО...

публиките, авторът запазва ореола на независим творец, но за читателите на комунистическия официоз, той дава знак, че е лоялен към властта писател.

Монографията на М. Ангелова има свой ритъм, като кулминацията на изследователските усилия са двете части, посветени на ритуалната фабула – „Победата ще ни следва“ и „Соцреализъм и мазохизъм“. Ритуалната фабула занимава изследователката и в книгата ѝ за производствения роман. Във „Взривена литература“ тя също се позовава на изследванията на Катерина Кларк, с което отново ни подсеща колко необходими са преводи на български език на трудовете на Кларк, а и на Игор Смирнов, както и на редици интересни литературоведи и антрополози, резултати от чиито изследвания са представени в труда на Ангелова.

И ако до този момент на места авторката сякаш ни намига с иронията на разбирането, то в тези две части, при досег с извадки от литературата на онова време, читателят остава ужасен – било от странния *смях* на регента Тодор Павлов и от неговата *весела педагогика*, било от „добродушното“ убийство на селяните от Розовец от партизаните на Коста Странджев, или от писмата на съветските войници от 1941 г., които са разсекретени чак през 2002 г. И този ужас става все по-силен от неизбежната съпоставка с настоящето ни. Защото явно не само соцреализмът, а и социализмът (или някакви отломки от него, останали може би от онзи *взрив* на *Девети*) само „се прави на мъртъв“ – той се проявява в „днешните мощни рекламно-пропагандни модели, в невидимите хибридни войни, в изблици на неовладяно насилие, чрез което се манипулират масите“ (с. 13).

Книгата на Мая Ангелова обаче е посветена на премълчаното в целия този шум около нестихващия няколко десетилетия взрив. Безспорен принос на изследването е и приложението, в което авторката ни представя пет текста, всеки от които очертава авторски поведения „по отношение на вписване, отпадане или приспособяване“ към соцреализма. Особено важни са публикуваните вътрешни рецензии за неиздадени ръкописи. И с този жест Ангелова показва, че темата не е приключена, а подлежи на още по-детайлни изследвания.

Мая Ангелова въвежда читателя в книгата си със силни встъпителни думи, но в края тя замълчава и оставя думата именно на тези неиздадени или непрочетени текстове. Непременно обаче, затваряйки последната страница на „Взривена литература“, читателят ще се сети за онзи масивен, тежък мраморен постамент на Ленин, който Ангелова описва в началото на изследването си и който всъщност се оказва от плексиглас. Така и всички тези военни и партизански наративи се издигат с огромния си

ръст и тежест, искат да ни заслепят със своя блясък, който всъщност е едно лустро. И ако почукаме по луксозната червена опаковка на тези монументални идеологически паметници, ще разберем, че и те са кухи отвътре, че „си имаме работа не с художествени наративи, а с идеологически отливки на една войнствена и безапелационна власт“ (с. 299). Разбираме още, все по-ясно, че може би няма как да затворим страницата с литературата на НРБ, защото писането ѝ все още продължава, историята се повтаря (дали като фарс, или като трагедия?), а *Девети септември* се оказва наистина най-дългият ден, от който не всички са излезли.

Библиография

- Angelova 2022*: Angelova, M. Vzrivena literatura: Voenni prozi, partizanski razkazi, partiyni memoari. Sofiya: Nov balgarski universitet, 2022. [*Ангелова 2022*: Ангелова, М. Взривена литература: Военни прози, партизански разкази, партийни мемоари. София: Нов български университет, 2022].
- Anonimen 1945*: Anonimen opozitsionen nablyudatel. Literaturni nedorazumeniya. – Zname, 54/1945 (29.12.1945). [*Анонимен 1945*: Анонимен опозиционен наблюдател. Литературни недоразумения. – Знаме, 54/1945 (29.12.1945)].
- Markov 2015*: Markov, G. Do moya savremennik. Eseta. Sofiya: Fondatsiya „Komunitas“, 2015. [*Марков 2015*: Марков, Г. До моя съвременник. Есета. София: Фондация „Комунитас“, 2015].
- Velkova-Gaydardzhieva 2022*: Velkova-Gaydardzhieva, A. Vzrivenata literatura: Arheologiya na shtetite i poukrite. – Literaturen vestnik, 42/2022, 3. [*Велкова-Гайдарджиева 2022*: Велкова-Гайдарджиева, А. Взривената литература: Археология на щетите и поуците. – Литературен вестник, 42/2022, 3].
- Stankov 2005*: Stankov, I. Zlatan cheteshe vnimatelno i strogo. – V: Zmey sas zmeyovete i chovek s chovetsite. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2005. [*Станков 2005*: Станков, И. Златан четеше внимателно и строго. – В: Змей със змейовете и човек с човеците. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2005].
- Havel 2017*: Havel, V. Vlastta na bezvlastnite. Prev. M. Mladenov. Sofiya: Black Flamingo, 2017. [*Хавел 2017*: Хавел, В. Властта на безвластните. Прев. М. Младенов. София: Black Flamingo, 2017].